

TÜRK TIP TARİHİNDE ÜNLÜ TÜRK HEKİMİ İBNİ SİNA'NIN TIBBİ TEDAVİLER ÜZERİNDE YORUMLAMALARI

Prof. Dr. Ayşegül Demirhan ERDEMİR*

Öz

Dünyanın günümüze kadar etkisini göstermiş en büyük bilim adamlarından biri olan İbni Sina (980-1037), Buharalı bir anne ve Belhi bir babanın oğludur. Buhara'da esaslı bir medrese eğitimi gören İbn Sina, tıp yanında çeşitli bilimlerde de bilgisini arttırdı.

Önce Samanoğulları, sonra da çeşitli hükümdarlara bağlanan İbn Sina, devlet hayatının bazı kademelerinde de görev yaptı. Öldüğü zaman İran'da, Hemedan'da gömüldü.

İbni Sina denilebilir ki, Ortaçağ tıbbına bıraktığı etkiler ile İslam dünyasının bilimsel başarısını en üst düzeyde tutmuş çok büyük bir bilim adamıdır. Onun tıba getirdiği yenilikler, yüzyıllar boyu Avrupa'da etkisini göstermiş, kitapları klasik bir ders kitabı olarak okutulmuştur. O kadar ki, bugün de bu etkisi görülmektedir.

İbni Sina, birbirinden değerli kitaplar yazdı. Şifa, Necat, Hidaye, Uyun al-Hikme gibi kitaplar yanında, en büyük tıp kitabı olan Kanun'u hazırladı. Kanun'da, doğu ve batı bilgilerinin bilgileri verildi ve yazarın da kişisel gözlemleri yer aldı. Bu kitapta, yazar, çeşitli hastalıklara değinmekte ve bunların tedavisinde kullanılan droglardan söz etmektedir. Yıllarca Avrupa'da klasik bir öğretim kitabı olarak kullanılan Kanun beş cilttir. Bunlar çeşitli tıp konularına değinir. Tedavi yöntemleri ve ilaçlardan söz edilir. Bu tedaviler bugünün modern tıp uygulamalarında da vardır.

Anahtar kelimeler: İbn Sina, Türk Tıp Tarihi, Tıbbi Tedaviler.

Famous Turkish Physician Ibn Sina's (Avicenna) Comments On The Medical Therapies

Abstract

Ibn Sina (980-1037), one of the greatest scientists in the world that has been as influential as the day-to-day, is a Buharan mother and a father of a

* Tıp Etiği, Tıp Hukuku ve Tıp Tarihi Derneği Başkanı, Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kurucu Başkanı, ayseguldemirhanerdemir@gmail.com

father. *Ibn Sina*, who has been educated in Bukhara on a major madrasa, has increased his knowledge on medicine as well as on various sciences.

Ibn Sina, who first joined Samanoğulları and then various rulers, also served in some of the stages of state life. When he died, he was buried in Iran, Hemedan.

It can be said that *Ibn Sina* is a great scientist who kept the scientific achievement of the Islamic world at the highest level with the effects he left to medieval medicine. His innovations brought medicine to Europe for centuries, his books were taught as a classical textbook, and even today, this effect is seen.

Ibn Sina, wrote valuable books from each other. Beside *Şifa*, *Necat*, *Hidaye* and *Uyun al-Hikme*, he prepared the largest medical book, *Kanun*. In *Kanun*, the information of the eastern and western scholars was given, and the author also took personal observations. In this book, the author refers to various diseases and the drug used in their treatment. *Kanun*, which has been used as a classical teaching book in Europe for many years, is five volumes. It refers to various medical topics, treatment methods and medicines are mentioned. These treatments are also present in today's modern medical practices.

Keywords: *İbn Sina* (Avicenna), Turkish Medical History, Medical Therapies.

Giriş

İbn Sina denilebilir ki, ortaçağ tıbbına bıraktığı etkiler ile İslam dünyasının bilimsel başarısını en üst düzeyde tutmuş çok büyük bir bilim adamıdır. Onun tıbbı getirdiği yenilikler, yüzyıllar boyu Avrupa'da etkisini göstermiş, kitapları klasik bir ders kitabı olarak okutulmuştur. O kadar ki, bugün de bu etkisi görülmektedir.

İbni Sina, çok uzun sayılamayacak bir ömre büyük işler sığdıran, gece gündüz demeden, durmaksızın çalışan bir bilgindi. Nitekim gündüz devlet işleri ile uğraştı. Geceleri de öğrencilerine ders verdi, eser yazmakla meşgul oldu. Onun en belirgin özelliği, bilim adamı ve düşünür olmasıdır. Aktif devlet hizmetinden uzaklaştığı zamanlarda, bilim alanında daha verimli çalışmalar yaptı ve daha çok eser yazdı.

İbni Sina'nın yazmış olduğu eserlerin sayısını kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Öğrencisi *Cürcanî*'nin zikretmiş olduğu eserlerin sayısı 43 tanedir. İbni Ebî Usaybi'a, eserinde bu sayıyı 72'ye kadar çıkarmaktadır. *Osman Ergin*'in yaptığı araştırmaya göre eserlerinin sayısı 223'e ulaşmaktadır. Başta felsefe ve tıp olmak üzere hemen hemen her sahada eserler veren İbni Sina'nın, ortaya çıkmamış eserlerinin olması mümkündür.

İbn Sina'nın Tıbbi Tedaviler Üzerine Yorumlamaları

980-1037 yılları arasında yaşamış olan Türkistanlı ünlü Türk bilgini İbni Sina'nın babası *Belh'li Abdullah*, annesi *Afşene'li Sittare*'dir. Babası *Belh'li Abdullah*, Samanoğullarından *Nuh II* (M. 976-997) zamanında Buhara'ya geldi ve oradan mali işlerle görevli devlet memuru olarak Harmisen kasabasına gitti. Buradaki görevi esnasında Afşene (Afşine) bucağından *Sittare* ile evlendi ve buradaki görevi sırasında İbni Sina ve kardeşi dünyaya geldi. Asıl adı *Ebu Ali Hüseyin b. Abdullah b. Hasan b. Ali b. Sina al-Buharî*'dir. Zaman zaman bu ada *eş-Şeyh*, *er-Reis* gibi unvanlar da eklendi. Uzun künyesinden anlaşıldığı-

na göre kendi adı *Hüseyn*, babasının adı *Abdullah*, dedesinin adı ise *Ali*'dir. Baba sülalesi, *Sina Oğlu (İbni Sina)* adı verilen bir atadan türediğinden, İbni Sina Künyesi adeta bir soyadı haline gelerek İbni Sina lakabı ile anılmaya başlanan ve İslâm dünyasında İbni Sina adı ile tanınan bu bilginin adı İbrani-ce eserlerde "*Aven Sina*" olarak geçmektedir. Batı ilim dünyasında ise, "*Aven Sina*"nın biraz daha şekil değiştirmesi ile "*Avicenna*" adının bu bilim adamı için kullanıldığını görüyoruz. Batılılar uzun süre *Avicenna* adını kullandıkları halde, son zamanlarda bazı batılı bilginlerin doğrudan doğruya İbni Sina adını kullanmaya başladıkları görülmektedir.

İbni Sina'nın öğrencisi *Ebû Ubeyd el-Cürcanî*, hocasının hayatını belli bir döneme kadar onun ağzından çıktığı şekilde, otobiyografi biçiminde kaleme aldı ve geri kalan kısmı ise biyografi tarzında kendisi yazdı.¹

İbni Sina'nın hayatını efsanevi tarzda anlatan bazı yazma eserlerde, kardeşinin adı *Ebû Haris* olarak geçmektedir. *İbni Sina* henüz beş altı yaşlarında iken babası onları Buhara'ya götürdü ve onu *Kur'an-ı Kerim*'i öğrenmesi için hocaların öğretimine bıraktı. Daha on yaşında iken *Kur'an-ı Kerim*i tamamen çevirmenin yanı sıra, Arapça sarf, nahiv, fesahat ve belagat ilimlerini öğrendi. Bu sıralarda İsmailiyye Mezhebi'ne mensup olan babası, evlerine bu mezhebin propagandistlerini davet ediyor ve İsmailiye inançlarını müzakere ediyordu. İbni Sina, evlerinde geçen bu konuşmaları anladığı halde kabul etmiyordu. Babası ve diğer İsmaililer onu ve kardeşini bu mezhebe sokmaya çalıştıkları ve kardeşi bu mezhebe girdiği halde, İbni Sina bu mezhebe girmeyi reddetti.

Çocukluk döneminde İsmail ez-Zahid'den fıkıh öğrenen İbni Sina, aynı dönemde bir bakliyatçıdan Hind aritmetiği ve *Ebu Abdullah en-Natili* isimli bir felsefeciden de mantık ve felsefe öğrendi, cins ve türler hakkında hocası ile yaptığı bir tartışmadan sonra onun, artık kendisi için faydalı olamayacağını anlayarak bazı eserleri kendi başına incelemeye başladı. Hatta zaman zaman bazı konuları hocasına kendisi açıklamaya başladı. Hocası *Natili* ile beraber *Euclides*'in geometrisini okuduktan sonra, kendi başına İskenderiyeli *Batlamyus*'un matematik ve astronomi ile ilgili *Almagest* isimli eserini okudu. Bu kitabı okuduktan sonra fizik ve metafiziğe ilgi duydu ve bir yandan dini eserleri okurken, öbür yandan tıp ile ilgili kitapları incelemeye başladı.

Çok kısa bir sürede tıp alanında büyük ilerlemeler kaydetti ve ünü iyice yayıldı. Henüz 16 yaşında iken hekimlere dersler verdi ve hastalarını tedavi etti. Hastalarını ücretsiz olarak tedavi ederken, gözlem ve deneye önem verdi ve hastalara verdiği ilaçların etkilerini hastalığın seyrini izleyerek tedavi yöntemlerini geliştirdi. Tıp ile ilgili çok yoğun çalışmalar ile birlikte, özellikle İslâm hukuku derslerini de izledi.

Çok verimli geçen bu gençlik yıllarında bilimsel çalışma yapmadığı hemen hemen hiçbir gecesi geçmemiştir. Gece çalışmaları esnasında yorulur ve uyku bastırırsa, içecek bir şeyler bulup içer ve uykusunu bu şekilde dağıttıktan sonra tekrar çalışmaya başlardı.

¹ N.R. Yarar, *İbn Sina'nın Tıp Müfredatına Bir Bakış. Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikleri*, Türk Tarih Kurumu, Yayın No: 8.1., İstanbul 1937, s. 8-9.

İbni Sina bir yandan zamanın doktorlarına dersler verir, öbür yandan da hastalarını tedavi ile uğraşır. *Aristo*'nun eserleri ile de ilgilenmiş ve onun bilhassa metafizikle ilgili kitaplarını okumuştur. Bu kitaplardan pek çok şey anlayamazken, bir gün çarşıda mezattan satın aldığı *Fârâbî*'nin "*Ağrâz ma Ba'de't-Tabia (Metafiziğin Zorlukları)*" isimli eserini okuyunca, *Aristo*'nun eserlerini okurken anlayamadığı birçok metafizik konusunu kolaylıkla anladı.

İbni Sina üzerinde *Aristo* kadar, belki ondan daha fazla *Fârâbî*'nin etkisi vardır. O, *Fârâbî*'yi okuyarak *Aristo*'yu anladı. *İbni Sina*, *Aristo*'nun yaptığı gibi genellikle eserlerine mantıkla başladı. Ancak *Aristo*'dan farklı olarak onda, mantık daha net ve daha anlaşılır durumdadır. Bugünkü modern mantığın birçok unsurunu İbni Sina mantığında bulmak olasıdır. İbni Rüşd ve *Fârâbî* gibi "*Meşşâî*" ekolüne mensup olan İbni Sina'nın, metafizik sistemleri ana hatları itibarı ile yeni *Eflatun*'cudur. İbni Sina'yı *Aristo*'nun veya diğer herhangi bir düşünürün tamamen etkisi altında kalmış olarak görmemek gerekir. O, *Aristo*, *Eflatun* vb. birçok düşünürün İslâm âleminde anlaşılmasını sağladı ve onların eserlerini açıkladı. Ünlü Hristiyan tarihçi *Ebu'l-Ferec'e* (?-1043) göre bu ünlü hekim, *Aristo* ve diğer filozoflardan aldığı her değerli şeye birçok şey ekledi.

Çok genç yaşta olmasına rağmen şöhretinin iyice yayılmasının sonucu, o sırada hastalanan Samanoğulları hükümdarı *Nuh. b. Mansur*'u tedavi etmek üzere Samanoğulları sarayına davet edildi ve hükümdarı tedavi ederek sıhhatine kavuşturması sonucu saray özel doktorluğuna atandı. Bu görevi esnasında sarayın özel kütüphanesinden yararlandı ve daha önce hiç görmediği çok değerli eserleri okudu ve böylece kendisini daha iyi yetiştirmeye çalıştı. Bu kütüphanede *Fârâbî*'nin özellikle "*et-Ta'limu's-Sani*" isimli eserinden çok yararlandı.²

Bu arada İbni Sina'nın müdürlüğünü yaptığı bu kütüphane, onun bilimsel gelişiminde büyük rol oynadı. Ancak onun ilerlemesinde ve yetişmesinde gerçek etken, kendi kişisel çabası, durmak ve yorulmak bilmeyen üstün çalışma gayreti oldu. Samanoğulları sarayındaki bu kütüphanede yaptığı çok verimli çalışmalar, kütüphanenin talihsiz bir şekilde yanması ile son buldu. O sıralarda ünü iyice yayılan İbni Sina'yı çekemeyen bazı karşıtları kütüphanenin yanması olayını onun aleyhine bir propaganda aracı olarak kullanarak, kütüphaneyi İbni Sina'nın yaktığını söylediler.

Çok verimli geçen bu çalışma dönemi, önce babasının ölmesi, sonra Samanoğulları Devleti'nin çökmeye başlaması ile son buldu. Ortaya çıkan yeni durum yüzünden, saraydaki görevinden ayrıлып küçük bir memuriyete atandı. Kısa bir süre sonra Buhara'dan ayrılan İbni Sina, M.S. 1001 yılında Harzem'e gitti ve Harzem emiri *Ali b. Memun* ile tanıştı. Emir sarayında *el-Birûni* ve *el-İraki* gibi devrinin ünlü birçok bilgin ile karşılaştı. Gürganç, Nesa, Baverd, Tus, Şakkan, Semnikan, Cacerm gibi yerleri dolaştıktan sonra, M.S. 1009 yıllarında *Gazneli Sultan Mahmud*'un kendisine kötülük etmesinden korktuğu için Cürcan'a kaçarak, orada Zeyariler Devleti'nin hükümdarı *Emir Kâbûs* (M.S. 1012) ile görüşmek istedi.

² Yarar, Not: 1'de a.g.e., s. 6-7.

Ancak *Kābūs*'un bir ihtilal sonucu öldürülmesi üzerine bu arzusuna ulaşamadı ve Cürcan'dan ayrılarak Dihistan'a gitti. Orada bir rahatsızlık geçirdiği için tekrar Cürcan'a döndü. Cürcan'a bu ikinci gelişinde *Ebu Muhammed Abdulvehhab eş-Şirāzī* isimli bir kişi, ona öğrenci yetiştirmesi için bir ev satın aldı ve İbni Sina bu evde pek çok öğrenci yetiştirdi ve "*el-Kanūn fit-Tıb*" adlı eserinin mukaddimesini yazdı.

Otobiyografisini yazdırdığı *Ebu Ubeyd el-Cürcanī* de bu evdeki verdiği derslere katılan öğrencilerindendir. Bir süre sonra Büveyhî hanedanından *Mecdüddeve*'yi tedavi etmek üzere Rey şehrine gitti ve oradan Kazvin'e ve Hemedan'a geçti. Büveyhî hükümdarı Şemsüddeve'yi tedavi ettikten sonra onunla beraber bir sefere katıldı ve bu seferden sonra hükümdar onu vezirliğe atadı. Askerler onun vezirliğini istemedikleri için evini yağmalayarak Şemsüddeve'lerden onu öldürmesini istediler. Hükümdarın yardımı ile askerlerin elinden kurtulan İbni Sina bir süre saklandı.

Ancak, Şemsüddeve'nin yeniden hastalanması üzerine tekrar onu tedavi ederek yeniden vezirlik görevine getirildi. Bu hükümdarın ölümünden sonra onun oğlu *Semauddeve* de ona vezirlik teklif etti. Ancak o, bu görevi kabul etmedi. Siyasi basımları bu durumu değerlendirerek onun, Kakuveyh oğulları Hükümdarı *Alâüddeve* ile haberleştiği dedikodusunu çıkardılar. Bu dedikodular üzerine Büveyhîler, İbni Sina'yı, düşmanları olan Kakuveyh oğulları ile işbirliği yaptığı gerekçesi ile tutukladılar. Dört ay müddetle tutuklu kalan İbni Sina, hapiste kaldığı sürede yine bilimsel çalışmalar yapmakla meşgul oldu ve bazı kitaplar yazdı.

Hapse girmeden önceki Büveyhî devletindeki vezirlik döneminde, gündüzleri devlet işleri ile meşgul olur, geceleri evinde ilim meclisleri tertip eder ve ders verirdi. Derslerin bitmesinden sonra ise müzik meclisleri düzenler ve böylece yorgunluğunu giderirdi. *İbn Sina*, hastalarını tedavide müzikten de yararlanırdı.

Kakuveyh oğulları hükümdarı *Alâüddeve*'nin Hemedan'a saldırarak orayı ele geçirmesinden sonra İbni Sina, hapisten kurtuldu. Hapisten çıktıktan sonra bir süre daha Hemedan'da kalarak "*eş-Şifa*" isimli eserinin bazı bölümlerini yazdı. Ancak Hemedan'daki Büveyhî yönetiminin iki yüzlü tutumu yüzünden bir süre sonra gizlice Hemedan'dan İsfahan'a kaçarak *Alâüddeve*'ye sığındı. Alâüddeve, *İbni Sina*'ya büyük ilgi gösterdi. İsfahan'daki çalışmaları sırasında "*eş-Şifa*" kitabını bitirdi. *Alâüddeve*'le beraber Hemedan seferine katıldı. Sefer sırasında astronomi ile ilgili çalışmalar ve deneyler yaptı. Yine bu sıralarda "*el-Alaī*" ve "*en-Necat*" isimli eserleri yazdı.³

İbni Sina, Büveyhî hükümdarı Şemsüddeve'le Kakuveyhoğulları hükümdarı *Alâüddeve*'nin hizmetinde bulunduğu sıralarda sağlığını kaybetmeye başladı. Kulunç hastalığı ve baş ağrıları ortaya çıktı. Baş ağrısını tedavi etmek için başını karla örtterek ve ağrıyı bir süre dindirdiyse de bir süre sonra bu ağrılar yeniden ortaya çıktı ve bunu sar'a nöbetleri izledi. İsfahan'da bulunduğu

³ Plinio Pioreschi, *A History Of Medicine, Byzantine And Islamic Medicine*, Vol. 6, Horat us Press, Omaha 2001, s. 23-102.

sıralarda “*el-İnsaf*” isimli eseri yazdı. Bu eserde Aristo’nun bütün eserlerinin açıklamasını yaptı ise de *Gazneli Sultan Mes’ud*’un, İsfahan’ı işgali sırasında, askerlerin onun evini yağmalamaları sonucu kayboldu.

Alâüddevle’le birlikte çıktığı bir sefer esnasında İbni Sina, yolda hastalandı ve kulunç hastalığı baş gösterdi. Sultandan ayrılmamak ve onunla sefere devam edebilmek için kendisine normalden fazla bir tedavi dozu uyguladı ve bunun üzerine bağırsaklarda iltihap meydana gelerek ishale yakalandı. Buna rağmen sefere devam etmekte ısrar etti. Ancak hastalığı artınca İsfahan’a döndü. *Alâüddevle*’nin Hemedan’a düzenlediği bir sefere yine onunla birlikte katılmakta ısrar etti. Ancak hastalık yolda gene başladı. Durumunun iyice kötüleştiğini ve uyguladığı tedavinin de fayda vermediğini görünce “*Vücûdu mu idare eden kuvvetin artık onu yönetmeye gücü yetmiyor, bana ilaç fayda vermez*” diyerek tedaviyi bıraktı. 1037 yılında Hemedan’da vefat etti.

Onu dünya çapında üne kavuşturan ve takriben bir milyon kelimeelik bir tıp ansiklopedisi niteliğindeki “*el-Kanûn fi’t-Tıbb*” isimli eseri, *Gerard de Cremona* tarafından XII. yüzyılın sonlarına doğru Latince’ye çevrildi. XIII. yüzyılda hemen hemen her konudaki eserleri İbranice ve batı dillerine tercüme oldu. *El-Kanun*’un Arapça metni, 1593 yılında Roma’da basıldı. Başta tıbbî ve felsefi eserleri olmak üzere onun birçok eseri doğuda ve batıda fikir ve ilham kaynağı oldu ve bazı eserleri ders kitabı olarak okutuldu.

İbn Sina, birbirinden değerli kitaplar yazdı. *Şifa*, *Necat*, *Hidaye*, *Uyun al-Hikme* gibi kitaplar yanında, en büyük tıp kitabı olan *Kanun*’u hazırladı. *Kanun*’da, doğu ve batı bilginlerinin bilgileri verilmiş, yazarın da kişisel gözlemleri yer aldı. Bu kitapta, yazar, çeşitli hastalıklara değinmekte ve bunların tedavisinde kullanılan droglardan söz etmektedir. Yıllarca Avrupa’da klasik bir öğretim kitabı olarak kullanılan *Kanun*, en önemli kitaptır.

Doğuda ve batıda birçok ile çevrilen bu kitap, 18. yüzyılda Türkiye’de *Hekim Tokatlı Mustafa Efendi* tarafından Türkçe’ye çevrildi.⁴

İbn Sina’nın tıba getirdiği yenilikleri şöyle sıralayabiliriz:

- a- Gözlem ve deneye yer verme onun çalışmalarının temelidir.
- b- Hasta başında klinik dersi verdi.
- c- Bazı droglarla ilgili farmakolojik kitaplar yazdı. Özellikle kalp ilaçları, oxymel ve hindiba üzerinde çalışmalar yaptı. Cıva buharını insanlarda kullandı.
- d- Boğulmalara karşı bazı tedavi yöntemleri buldu.
- e- Diyabet ve enfeksiyon hastalıkları üzerinde çalışmalar yaptı.
- f- Halk sağlığı üzerine olan fikirleri çok önemlidir.

İbn Sina’nın *Kanun*’dan başka 100 kitabının isimleri İngilizce olarak aşağıdadır:

The Supplements, The Shifta, The Sum And Substance, Good Works And Evil, The Judgment, The Compilation, The Qanun (“Canon”), The Middle (Summary), The Origin And The Return, Comprehensive Observations, The Return,

⁴ Prioreshi, Not: 3’de a.g.e., s. 42-56.

The Arabic Language, The Alai Philosophy, The Najat, The Instructions And Remarks, Guidance, The Colic, Hayy Ibn Yaqzan, Cardiac Drugs, The Pulse, Phonetics, The Angle, Natural Faculties, The Birds, Definitions, Refuting Ibn al-Tayyib, Essential Philosophy, Conversions Of Modals, The Ode, Discourse on Unity, The Attainment Of Happiness, Foreordination And Destiny, Endive, Instruction In The Science Of Logic, The Branches Of Philosophy And The Sciences, Oxymel, Infinity, Commentaries, Characteristics Of The Equator, Discussions, Ten Questions, Sixteen Questions, The Position Of The Earth, The Eastern Philosophy, Consideration Of Dialectical Topics, The Error In Saying That Quanttiy Belongs To Substance, Introduction To The Art Of Music, The Celestial Bodies, Correcting Errors In Medical Treatment, The Nature Of Observation, Ethics, Astronomical Instruments, Alchemy, The Object Of The "Categories", The Adhawiy-ya Letter, The Defense Of Poets, The Definition Of Body, Throne Philosophy, Testament, The Knowledge Of Zayd Is Not The Knowledge Of Amr, The Management Of Troops, Disputes With Abu Ali al-Naysaburi, Discourses, Etc., A Reply Containing An Apology, Summary Of Euclid, Arithmetic, Odes And Poems, Treatises, Etc., Commentaries On The Questions Of Hunayn, Medical Principles And Practice, Twenty Questions, Medical Questions, Questions Called Rarities, Questions Explained In Notes, Answers Top Simple Questions, Letter To A Friend, Answers To A Number Of Questions, Explaining The Essence Of Sorrow, Commentary On Aristotle's De Anima, The Soul, The Refutation Of Astrology, Anectodes On Grammar, Metaphysical Chapters, Chapters On The Soul And On Physics, Letter To Abu Said Ibn Abi al-Khayr, The Impossibility Of The Same Thing Being A Substance And An Accident, Questions Which Passed Between Him And Other Learned Men, Comments, The Traveled And Uninhabited Parts Of The Earth, The Angle Formed By The Circumference And The Tangent Has No Magnitude, The Small Epitome On Logic, Main Questions, Seven Essays For Al-Suhayli, Answers To Questions Posed By al-Amiri, Keys To The Treasures In Logic, The Interpretation Of Dreams, On Love, On Human Faculties.

İbni Sina, ortaçağda sağlık hizmetlerini başarı ile yürüttü ve elde ettiği başarılı ve bugün de geçerliliğini koruyan tıbbi sonuçlarını ve önerilerini *Kanun* adlı tıbbi kitabında yazdı.⁵

Kanun Farsça'dır ve İbn Sina'nın en büyük eseri olup beş ciltten oluşur.

Birinci cilt: Anatomi, fizyoloji, etyoloji, semptomatoloji ve tedavi prensipleri;

İkinci cilt: İlaçlar ve onların etkileri;

Üçüncü cilt: Vücudun çeşitli kısımlarına etki eden hastalıklar ve patoloji;

Dördüncü cilt: Bütün vücudu etki eden hastalıklar (ateşler ve zehirlenmeler gibi), kritik günler, tanı, tümörler, kırıklar, çıkıklar ve toksikoloji;

Beşinci cilt: İlaçların karışımı.

Bu ciltler bölümlere, alt bölümlere ve kısımlara ayrılır. Bu kısımlardan örnekler verebiliriz.

Birinci cildin birinci bölümünün beşinci kısmı, organlar, onların doğası ve çeşitleri üzerinedir.

⁵ N. Baylav, *Eczacılık Tarihi*, Yörük Matbaası, İstanbul 1968, s. 43-45.

Alt Kısım / A- Kemikler:

General Description Of Bones And Joints (Kemikler ve Kasların Genel Tanımı), The Skull And Its Functions (Kafatası ve Fonksiyonları), Other Bones Of Skull (Kafatasının Diğer Kemikleri), Bones Of Jaws And Nose (Çene ve Burun Kemikleri), Teeth (Dişler), Functions Of The Vertebral Column (Vertebral Column'un Fonksiyonları), Vertebrae, Functions Of Neck & Cervical Vertebrae (Boyun & Cervical Vertebrae Fonksiyonları), Thoracic Vertebrae And Their Functions (Thoracic Vertebrae ve Fonksiyonları), Lumbar Vertebrae, Sacrum, Coccyx (Kuyruk Sokumu kemiği), Description Of The Functions Of Vertebral Column (Vertebral Column'un Fonksiyonlarının Tanımı), Ribs (Kaburgalar), Sternum, Clavicle (Köprücük kemiği), Scapula (Kürek kemiği), Humerus (Uzun Kol kemiği), Forearm (Ön Kol), Elbow Joint (Dirsek Eklemi), Wrist (Bilek), Palm (Avuç İçi), Fingers (Parmaklar), Fingernails (Tırnaklar), Pelvis, General Purpose Of Legs (Bacakların Genel Anlamı), Femur, Bones Of Legs (Bacak kemikleri), Knee Joint (Diz Eklemi), Bones Of The Foot (Ayak kemikleri).

Alt Kısım / B- Kaslar:

General Description Of Muscles, Tendons And Ligaments (Kaslar, Ligamentler ve Tendonların Genel Tanımı), Muscles Of Face (Yüz Kasları), Muscles Of Forehead (Ön Kafa Kasları), Muscles Of Eyeballs (Göz Küresi Kasları), Muscles Of Eyelids (Göz Kapağı Kasları), Muscles Of Cheeks (Yanak Kasları), Muscles Of Lips (Dudak Kasları), Muscles Of Nostrils (Burun Deliği Kasları), Muscles Of Lower Jaw (Alt Çene Kasları), Muscles Of Head (Kafa Kasları), Muscles Of Larynx (Gırtlak Kasları), Muscles Of Throat (Boğaz Kasları), Muscles Of The Hyoid Bone (Dil kemiği Kasları), Muscles Of Tongue (Dil Kasları), Muscles Of Neck (Sırt Kasları), Muscles Of Chest (Göğüs Kasları), Muscles Of Arm (Kol Kasları), Muscles Of Forearm (Ön Kol Kasları), Muscles Of Wrist (Bilek Kasları), Muscles Of Fingers (Parmak Kasları), Muscles Of Trunk (Gövde Kasları), Muscles Of Abdomen (Karın Kasları), Muscles Of Testes (Testis Kasları), Muscles Of Bladder (Mesane Kasları), Muscles Of Penis (Penis Kasları), Muscles Of Anus (Anüs Kasları), Muscles Of Thigh (Uyluk Kasları), Muscles Of Legs And Knee Joints (Bacak ve Diz Kasları), Muscles Of Feet (Ayak Kasları), Muscles Of Toes (Ayak Parmağı Kasları).

Alt Kısım / C- Sinirler:

General Description Of Nerves (Sinirlerin Genel Tanımı), Cranial Nerves (Kranial Sinirler), Cervical Nerves (Servikal Sinirler), Thoracic Nerves (Torasik Sinirler), Lumbar Nerves (Lumbar Sinirler), Nerves Of The Sacrum And Coccyx (Sakrum Sinirleri).

Alt Kısım / D- Arterler:

General Description Of Arteries (Arterlerin Genel Tanımı), The Venous Artery (Venöz Arter), Ascending Aorta (Çıkan Aort), Carotid Artery (Karotid Aort), Descending Aorta (İnen Aort).

Alt Kısım / E- Venler:

Definition Of Veins (Venlerin Tanımı), Portal Vein (Portal Ven), Vena Cava And Its Branches (Vena Cava ve Onun Dalları), Veins Of The Upper Limbs (Üst Uzuvların Venleri), Inferior Vena Cava (Inferior Vena Cava).

Kanun, *Avicenna*'nın ölümünden 100 yıl sonra *Gerard of Cremona* tarafından Toledo'da Latince'ye çevrildi. Daha sonra *Andrea Alpago* tarafından 16. yüzyılda tekrar Latince'ye tercüme edildi. 15. ve 16. yüzyıllarda 36 kez basıldı.⁶

İbn Sina ilaçların kullanımı ile ilgili 7 tane kural belirtti:

- 1- İlaç doğasına yabancı özelliklerden uzak olmalıdır.
- 2- Deney basit ilaç üzerinde yapılmalıdır.
- 3- İlacın iki zıt hasta tipi üzerinde kullanılması gerekir.
- 4- İlaç kalitesinin hastalığın en şiddetli yoğunluğuna göre olması gerekir.
- 5- İlaç etkisinin gözlenmesi gerekir.
- 6- İlaç etkisinin vakaların hepsinde veya çoğunda incelenmesi gerekir.
- 7- İlaçların insan vücudunda denemesi gerekir. Aslanlar veya atlar üzerine etkileri insanlar üzerinde etkileri hakkında bir kanıt değildir.⁷

Kanun'da çevre şartlarından dolayı oluşan birçok hastalıktan ve bu hastalıklardan korunma yollarından söz edildi. *İbn Sina*, bataklik ve durgun suların hastalık kaynağı olduğunu, sıtmanın, bataklik ve durgun su bulunan yerlerde çok görüldüğünü, bataklik ve durgun suların yok edilmesi ile bu hastalığın önleneceğini yazdı.

Ayrıca iklim değişikliklerinin birçok hastalığa neden olduğunu ve bazı hastalıkların mevsimsel olduğunu gösterdi. Meselâ, ilkbaharda verem, kalp krizi, mafsâl ağrıları, yazın veba, çiçek, kızamık, sonbaharda uyuz, sara, kızıl veremi, kışın zatülcenp, zatürreyi vb. olurdu.⁸

İbn Sina, dumanlı havanın boğazı tahriş ettiğini, bronşiti oluşturduğunu gösterdi. Hava kirliliğinin oluşturduğu hastalıklardan korunmak içinde, hava kirliliği olmayan yüksek yerlerde yaşamayı önerdi. Oturulan evler hakkında da değerli bilgiler verdi. Odaların büyük olmasının, pencere ve kapıların doğuya veya kuzeye açılmasının insanın ruh sağlığını ve oda sıcaklığını muhafaza etmedeki rolünü gösterdi.

Bu arada bu ünlü hekim kişisel temizlik kurallarına uyulmanın oral - fekal yolla bulaşacak hastalıkları önlediğini gösterdi ve durgun suların temizlik için kullanılmamasını yazdı. Durgun, pis suların ancak kaynatıldıktan ve/veya süzildükten sonra kullanılmasını önerdi.⁹

Ayrıca İbn Sina cüzzam, uyuz, çiçek, veba, kızıl, tüberküloz gibi hastalıkların bulaşıcı olduğunu, temasla geçtiğini söyledi ve korunmak için karantinanın uygulanmasını önerdi.

⁶ A. Buck, *The Growth Of Medicine From The Earliest Times To 1800*, Yale University Press, New Haven 1917, s. 78.

⁷ G.R. Davidson, *Medicine Through The Ages*, Roy Publishers Inc, New York 1968, s. 56.

⁸ E.G. Browne, *La Médecine Arabe, Librairie Coloniale et Orientaliste Larose*, Paris 1933, s. 55.

⁹ Ayşegül Demirhan Erdemir - Bedii Nuri Şehsuvaroğlu - Gönül Güreşsever Cantay, "Türk Tıp Tarihi", *Turkish Medical History*, Taş Tıp Kitabevi, Bursa 1984, 1-248 sahife.

İbni Sina, beslenme konusunda da önerilerde bulundu. Bu ünlü hekim bebekler için ilk iki yıl en iyi gıdanın anne sütü olduğunu ve kesinlikle verilmesini ve annenin sütü yoksa, süt anne tutulmasını tavsiye etti.

Şişmanlığın birçok hastalığa neden olduğunu belirtti ve zayıflamayı temin için sebze yemeklerinin çoğunlukta olduğu perhiz listeleri hazırladı. Bu arada yaşlılara sağlıklarını korumaları için tuzlu yemek, yağlı et, katı etli balık yememelerini önerdi.

Kronik hastalıklarda vücut direncini artırmak için daha çok proteinli (et, yumurta vb.) gıdaların verilmesini belirtti. Hastalıkları tedavi etmek için 700'den fazla bitki karışımı kullandı. Üriner sistem enfeksiyonlarının tedavisinde bugünkü sondalara benzer sondalar kullandı ve sondaları kendisi yaptı.

Yine apse ve urları, bugünkü cerrahi aletlere benzer kendisinin yaptığı bistüri ve penslerle çıkarttı.

Bu arada *İbni Sina* romatizmal ve deri hastalıklarının tedavisinde, bakırlı, demirli, şaplı suları bulunan kaplıcaları önerdi.

Yine *İbni Sina* çocuk hastalıklarına da değindi. *İbni Sina* anne karnındaki fetusun nasıl beslenmesi gerektiğini araştırdı ve çocukların doğumdan itibaren bakımı, beslenmeleri ve hastalıklarına olduğu kadar eğitim ve psikolojik gelişmesine de yer verdi. *İbni Sina* insan hayatını 4 devreye ayırdı: Doğumdan 30 yaşa kadar gelişme devresi, 30-40 yaş duraklama devresi, 40-60 yaş olgunluk devresi, 60 yaş ihtiyarlık devresi.

İlk devre ise beşe ayrılır: Doğumdan yürümeye kadar bebeklik, Yürümeden dişleri tam oluncaya kadar çocukluk, 12 yaşına kadar büyüme gelişme, Sakal bıyık çıkıncaya kadar delikanlılık, 30 yaşına kadar gençlik.¹⁰

Yine bu ünlü bilgin göbek kordonu denilen göbek bağının 4 parmak yukarıdan kesilmesini, bağlama ve temizlenmesini, üzerinin zeytin yağına batırılmış keten bir bezle örtülmesini ve bazen ilaçlar sürülmesi gerektiğini belirtti.

Bu arada bebeğin doğumdan hemen sonra tuzlu su ile yıkanmasını, daha sonra günde 2-3 defa yıkanıp, burun deliklerinin küçük parmakla temizlenmesini ve gözlerine zeytinyağı sürülmesini bildirdi.¹¹

Yine uyumayan bebeklere anason ve afyon vermeyi önerdi. Anne sütü günde iki kez verilmeli ve ilk günlerde fazla beslemekten kaçınılmalıdır. Anne açken bebeğini emzirmemelidir. Bebeğe ilk besin olarak bal da verilebilir.¹²

Bu arada bu ünlü yazar annenin bebeğini besledikten sonra ağır ağır sallıyarak ve ninniler söyleyerek uyutmasının bebeğin ruh sağlığı için yararlı olduğunu, sallamanın bebeğin bedensel gelişimini sağlarken, ninninin zihni geliştirdiğini bildirir. Yine aşırı beslenmenin karında gerginlik ve gaza neden olabileceğini, çocuklukta sık gözlenen ishalin özellikle dış çıkarma döneminde görüldüğünü ve şiddetli ishallerde sütün kesilmesini önerir.

¹⁰ Erdemir - Şehsuvaroğlu - Cantay, Not: 9'da a.g.e., s. 34.

¹¹ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi (Medical Deontology And General Medical History)*, Nobel Tıp Kitabevi, Bursa 1996, 1-342 sahife.

¹² Ayşegül Demirhan Erdemir, *Lectures On Medical History And Medical Ethics*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 1994, s. 1-30.

İbni Sina ayrıca nezlenin beynin çevresinin iltihaplanması sonucu meydana geldiğini belirtir. Konjoktivit, kulak ağrısı, boğaz iltihabı vb. de bitkisel bazı ilaçlar önerir. Bu arada bu ünlü hekim çiçek, kızıl, kızamık gibi hastalıklardan da söz etti.

Ayrıca *İbni Sina*, menenjit "beynin bir çeşit sıcak inflamasyonu" olarak gösterdi. Hastalıkta huzursuzluk, başta ve ensede şiddetli sancılar olur. Ağrı boğaza, gözlere yayılır, renk soluk sarıdır. Hasta ne söylediğinin farkında olmaz. Teneffüs düzenli değildir. Bağırır, aydınlığa tahammül edemez. Hastada bir hissizlik olur. Nihayetle etrafın soğuduğunu ve hastanın öldüğünü belirtir. Tedavi için kafayı soğutma ve nemlendirme usulünü önerir. *İbni Sina*, çocukların eğitim ve davranışları üzerinde de yazdı.

Yazara göre, çocuklara özenle bakım verilmeli, davranışlarının aşırılığı geçmemesi için gözetilmelidir. Saldırgan öfke patlamaları, korku ve bunaltı yatıştırılmalıdır.

Çocuk altı yaşına gelince öğretim ve eğitim için bir öğretmene gönderilmelidir. Çocuğu 13 yaşından itibaren durmadan çalıştırmaktan sakınmalıdır. Çünkü olgun yaşta çabuk kudretten düşme tehlikesi vardır.¹³

İbni Sina, idrarı, böbrek ve karaciğer hakkında bilgi verecek bir araç olarak ele almaktadır. Muayene olunacak idrar sabahleyin çıkan ilk idrar olmalıdır. On iki saat öncesinden idrara renk verebilecek maddeler (safran vs.) alınmamış olmalıdır. Hasta uykusuz olmamalıdır. Zamanla idrar bozulduğu için bir saat içinde muayene edilmeli ve fazla bekletilmemelidir. İdrar temiz cam kaba toplanmalı, çok soğuk olmamalı ve güneşte bırakılmamalıdır.

İbni Sina ayrıca bazı kara ve deniz hayvanlarının derisinden sonda yaparak kullandı. Ayrıca kurşun, kalay ve gümüşten de sonda yapılabileceğini belirtti. İngilizce yazılmış tıp kitaplarında katater olarak isimlendirilen sondaya *İbni Sina*, Kastrı veya Kesatir ismini verdi.¹⁴

İbni Sina kasatirini herhangi bir nedenle mesaneden çıkartılamayan idrarı boşaltmak ve mesanedeki yabancı cisim vb. çıkartmak için kullandı.

İbni Sina, yiyecek ve içeceklerin idrar yollarında taş oluşumuna sebep olduğunu ve ayrıca bağırsakların idrar yollarına baskı yapmasından dolayı idrardaki maddelerin kum ve taş meydana getirecek şekilde biriktiğini de belirtti.

İbni Sina ruh hastalarına şefkatle muamele etmeyi önerdi. Nitekim *Kanun*'ün bir bölümünde beynin gelişmesi ve fizyolojisi üzerine kıymetli bilgiler vermektedir. Ruhu dimağın bir fonksiyonu gibi gören bu ünlü bilgin, kafatasının şekli, mikro ve makro sefali üzerinde çalışmalar yaptı. İç salgı bezlerinin ve diğer organların çalışmaları ile sinir sistemi arasında bir ahenkin bulunduğunu, bu ahenkin bozulmasının ruh sağlığı ve beden sağlığının bozulmasına neden olacağına işaret etti.

¹³ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Tıp Tarihi ve Deontoloji Dersleri (Lectures On Medical History And Deontology)*, Uludağ Üniversitesi Matbaası, Bursa 1994, 1-280 sahife.

¹⁴ Osman Ergin, *İbni Sina Bibliyografyası, Büyük Türk Filozofu ve Tıp Ustadı İbni Sina, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler*, İstanbul 1937, s. 17.

Eserlerinde bir kısım ruhi hastalıkların uzvi bozukluklardan kaynaklandığını belirtti. Bazı hastalarda görülen vücudun değişmesi, kurt, şeytan vb. olması şeklindeki rahatsızlıkları melankoliye bağlayarak, melankolinin iyileşebilen bir hastalık olduğunu yazdı. Mani ve melankoliyi aynı hastalığın iki ayrı klinik görünüşü olduğunu belirtti.

İbni Sina çevre faktörleri ile hastalıklar arasındaki ilişkiyi detaylı olarak tanımladı. İbni Sina'ya göre 4 mevsimden ilkbahar en iyi mevsimdir. Yazın iki günde bir gelen humma (malaria), yakıcı humma, kulak ve göz hastalıkları çoktur. Eğer yaz ılık ise hummalar salim olurlar. Hummalarda çok terlenir. Yazın güney rüzgarları çok eser ise veba, çiçek ve kızamık çok olur, hafif kuzey rüzgarları eserse nezleye bağlı hastalıklar çok olur. Kuzey rüzgarları kuru eserse göz hastalıkları ile hummalar çok olur.

Sonbahar hastalıkları çoktur. Çünkü gündüzleri sıcak, geceleri soğuktur. Kan azdır. Sonbaharın ilk kısmı ihtiyarlara iyi gelir, sonu ise zararlıdır. Bu mevsimde uyuz, mafsal ağrıları, kanser değişik ateşli hastalıklar fazladır. Dizanteri, idrar tutulması fazladır, mide ve bağırsakta solucan olur. Çıldırma çok görülür. Veremlilere sonbahar herkesten daha çok zararlıdır.

Kış mevsiminde geceleri uzun, gündüzleri kısa, hava soğuk, hareket az, balgam çok, nezle sonrası pneumoni ve pleurisi fazla görülür. Menenjit, sara bol olur. Kış ihtiyarlara çok fenadır. *İbni Sina* sağlığa uygun havayı şöyle tanımlar: "*Sağlığa uygun hava saf olmalı. Saf olmayan havanın içine ecnebi buharlar ve dumanlar karışır. Kapalı yerde kalan hava fesata uğrar. Bataklik, sazlık, hendek, rutubetli yerler ve bazı tarlaların havaları, bataklik ve kadvralar üzerinden geçen hava ile bazı ağaçların bulunduğu yerlerin havası saf olmaz. İyi hava teneffüs edildiği zaman boğazı yakmaz. Kötü hava insanlarda fesat hasil eder. Aynı şekilde bazı zehirli nebat veya bozuk et yenirse fesat hasil olur.*"¹⁵

İbni Sina iklim hakkında şöyle yazar: "*Güneş şuası (ışınları) her tarafa aynı zaviye (açı) ile gelmez. Etraftaki dağların etkisi büyüktür. Kuzey rüzgârlarının esmesine mani olan dağlar memleket havasını ısıtır. Dağların durumu yağacak yağmura etki ederek nemliliği değiştirir. Kuzey ve sonra doğudan esen rüzgârlar kokuşmaya mani olur ve havayı ısıtır. Güney rüzgârları ise kokuşmayı çoğaltır. Bir yerin havası hariçten kokuşma yapan kısımların karışması ile de bozulur.*"¹⁶

İbni Sina'ya göre su insan vücudunu meydana getiren 4 elementten biridir. Kendisi gıda değildir. Su dışındaki diğer elementler ise ateş, hava ve topraktır. Bunların oranları kişinin mizacını tayin eder. Buna göre mizaçlar da 4'e ayrılır. Adı geçen 4 mizaç Sıcak, Soğuk, Ratıp Nemli ve Kuru olur. En sıhhatli bünye bu unsurların dengesinin tam olanıdır. Çocuklarda hararet ve nem, yaşlılarda da kuruluk olur. Hararet bir dereceden aşağı düşerse ölüm olur. Her şahıs mizacını bilmeli, gıda ve hayatını ona göre tanzim etmelidir. Hastalık ise vücudu teşkil eden elementlerin dengesinin bozulmasından doğar.

¹⁵ A. Hakeem, *A Survey Of Drugs*, 1957, s. 7-54.

¹⁶ A. Hakeem, Not: 15'de *a.g.e.*, s. 45.

Yazar ayrıca suyun özellikleri üzerinde durmakta ve şöyle demektedir:

“En saf su taşlardaki kaynaktan çıkan sudur. Bu suda koku yoktur. Çamurdan geçen su daha saftır. Ancak çamur hummalı kontamine ve çökük denilen siyah cinsinden ise kötü maddeleri tutamaz ve suyu tasfiye edemez. Çakıllardan geçen suyun yabancı maddelerini taşlar tutamaz. İbni Sina'ya göre, iyi su çabuk ısınır ve çabuk soğur, mideye ağırlık vermez. Su temizliğini anlamak için suyu tartmak gerekir. Aynı miktar su tartıldığı zaman en hafif olanı en safıdır. Etrafında yeşil yosunlar olan durgun sular, bataklık suları fenadır, dalağı büyütürler, el ve ayakları kuruturlar, 4 günlük hummayı getirirler ve bu hastaların mide ve karaciğerleri bozulur. Bazı sular dizanteri yapar. Böyle nedenlerden hastalanmış kadınlar güç çocuk doğururlar ve çocukları hastalıklı olur.”¹⁷

İbni Sina hastalıkları da *Kanun* adlı kitabında sınıflandırır. Ona göre hastalıklar, bulaşıcı, irsi ve psikosomatik olarak ayrılır.

Humma adı altında Kanun'un 4. cildinde salgın hastalıkların etkenlerini tanımlar. Yazara göre her hastalığı yapan bir kurttur, yazık ki elimizde onu görecektir alet yoktur. Temizlik bu gibi kurtlardan gelen hastalıkların önünü alır.

Humma garip bir ateştir ki, kalpte yanar, orada yerleştikten sonra kanlar vasıtasıyla bütün bedeni yakar. Bu harareten gazap ve yorgunluk hasıl olur.¹⁸

İbni Sina hummaları ikiye ayırır: Bunlar Marazi ve Arazi'dir.

Bu ünlü hekim septik hummaları patolojik humma olarak belirledi. Örneğin tümörlerden husule gelen humma arazi hummadır.

Genel olarak *İbni Sina*, sıtma, çiçek, kızamık, kızıl, tetanoz, şarbon, veba ve çeşitli suppuratif hastalıkları tanımladı. Kızıla çiçek ile kızamık arasında yer verdi. Tüberkülozun bulaşıcı özelliği üzerinde durdu ve lepranın ilk dönemine ait semptomları çok iyi tanımladı. Cüzzam, uyuz, çiçek, veba gibi hastalıkların cerahatli ulcerlerle sıkı temasta olanlara geçtiklerini yazdı.¹⁹

Remit denilen göz hastalığının da bulaşıcı olduğunu bildiriyor. Nikris gibi bazı hastalıkların irsi olarak intikal ettiklerini, bazı hastalıkların bazı yerlerde daha sık görüldüğünü yazar.

Sıtma ile sazlık ve bataklık arazisi arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir şekilde belirten yazar, hastalıklarla yiyecek, içecek, cinsiyet, yaş gibi faktörler arasında ilişkiyi çok iyi bir şekilde belirtti.

İbni Sina'ya göre, kıl kurdu en çok çocuklarda görülüyordu.

Salgın hastalıklarla iklim faktörleri arasındaki ilişkileri dikkatli bir şekilde inceleyen İbni Sina, fazla yağmur nedeni ile meydana gelen hastalıklarda, cin ve pis cisimler ve böyle yerlere atılan pislikler yanarak ufunet yaparlar. Kuru

¹⁷ Esin Kahya - Ayşegül Demirhan Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara 2000, s. 1-460.

¹⁸ S. Hamarneh: *Pharmacy in Medieval Islam and the History of Drug Addiction*, *Med History*, 16 (3), 1973, s. 226-237.

¹⁹ S. Hamarneh, Not: 17'de a.g.e., s. 228.

havalarda safralı hummalar, nemli havalarda veba olur. Nemli havalardaki hummaların şiddeti az, fakat süresi uzundur. Kurak ve az yağmurlu mevsimlerde humma az görülür ve şiddetli seyir eder.

Veba üzerine duran İbni Sina, hastalığın çok tehlikeli oluşundan, vücut ısısından ziyade solunum zorluğundan söz ederek susama duygusu, dil kuruluğu, kusma, iştah azlığı, mide ağrısı, dalak büyümesi, şiddetli iç sıkıntı, kalp çarpıntısı, öksürük, zafiyet, baygınlık, şuur kaybı, karında defans, uykusuzluk, vücut döküntüleri gibi semptomlarını tanımladı. Nabzın etkilendiğini küçüldüğünü, semptomların geceleri daha belirgin hale geldiklerini açıkladı. Fena kokulu, siyah renkte ishal görüldüğünü, idrarın siyah renkte çıktığını, kusmuğun siyah ve safralı olduğunu, terin fena koktuğunu, hastaların el ve ayağının soğuduğunu, vücutta gerginlik ve ölüm spazmı meydana geldiğini ve hastanın hayatından umut kesildiğini bildirir.

İbni Sina, Kanun adlı kitabında veba hakkında şöyle belirtir:

“Yaz sonu veya sonbaharın başlangıcında yıldız kaymaları çok olur. Sabah rüzgarları güneyden eser, hava sıkıntılıdır, yeryüzünde sis vardır. Yağmur yağacağı his edilirse de yağmaz, hava değişerek kuru bir hal alır. Böyle havalardan sonra kış fena olur. Yaz vebasısı ise daha kötü olur. Veba olacağı yıllar kurbağalar çoğalır, böcekler artar, fare gibi toprak içerisinde yaşayan hayvanlar toprağın yüzüne çıkarak sersem sersem dolaşırlar.”²⁰

İbni Sina vücut sıvıları üzerinde de durdu ve hastalıkların pato-genezini, dört sıvı kavramına dayandırdı. Ahlatı erbaa'yı (dört sıvı) kan, safra, balgam ve sevda olarak tanımladı. İnsanlarda yenilen ve içilen gıdalar bu 4 ana sıvıya dönüşür.²¹

İlkbahar kanı, yaz safrayı, sonbahar sevdayı ve kış ise balgamı harekete getirir. Hastalık bu 4 unsur arasındaki dengenin bozulmasının bir sonucu olarak kabul edilir.

İbni Sina, Kanun'unda hastalık nedenlerini açıklarken daima humoral patoloji sınırları içerisinde kaldı. Hastalık nedenleri arasında humor ve organ fonksiyonlarına ait sebeplere işaret ederek bunların kendilerinde veya faaliyetlerindeki bozukluklar hastalığı yaparlardı.

Vücudun başka bir sıvı atığı olan idrar üzerinde de duran *İbni Sina* böbrek hastalıklarından söz ederek humma şeklinde titreme görüldüğünü, idrarın beyaz renk aldığını yazdı.

Yine İbni Sina, çiçek, su çiçeği, kızıl ve kızamık gibi döküntülü hastalıkların döküntülerinin, yiyeceklerden ileri gelen alerjik döküntülere benzediklerini, ancak çiçek döküntülerinin, loğusalık humması, kızamık ve yiyecek döküntülerinden farklı olduğunu bildirdi.

Bu arada *İbni Sina, Oxyur*, solucanlar, uyuz ve schistosomalar gibi parazitleri bildirdi ve bunların yaş, mevsim, bulaşma ve hastalık septomları ile ilgileri üzerinde durdu. Uyuzlu hastalarla temasta olanlara uyuzun geçtiği-

²⁰ M. Levey, *Early Arabic Pharmacology*, E.J. Brill, Belgium 1973, s. 55.

²¹ Ayşegül Demirhan Erdemir - Bedii Nuri Şehsuvaroğlu - Gönül Güreşsever Cantay, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 89.

ni belirtti. Bağırsak solucanlarının kulunça sebep olacaklarını, sonbaharda mide ve bağırsakta solucanların çok olduğunu yazdı.

İbni Sina'nın kabul ettiği 4 humor'den birisi kandır. Diğerlerinin ise safra, balgam ve sevda olduğu bilinmektedir.

Sıvılardan sadece kanın doğrudan doğruya vücudun hücreleri seviyesine kadar ulaştığını bildirmesi, öteki humörlerin ise ancak kan sayesinde doku ve hücrelere gidebildiğini belirtmesi önemlidir.

Bu arada bu ünlü hekim kanın doğal ve doğal olmayan özelliklerinden söz eder. Kanın fazla soğuk olması veya fazla sıcak bulunmasını doğal kabul etmez.

İbni Sina'ya göre, kan içine bozuk humorler, kötü rutubetler karışırsa kan bozulur. Bu bozukluk kanın bir kısmının çürümesine, kokuşmasına yol açar. Bundan ise acı safra ve acı sevda meydana gelir. Bunlardan birisi veya her ikisi kanda karışık olarak kalıp onu bozabileceklerini ifade eder. Bu durumda kan rengi ya çok siyah ya da çok beyaz olabilmektedir.

Bu arada yazar kanın bileşimine giren bazı maddelerin (glukoz, albümin, eritrositlerin terkibine giren demir gibi...) karaciğerin faaliyeti ile oluştuğunu bildirir. Demirli suların iştihayı açtığını ve dalak hastalıklarına iyi geldiğini belirtir.

Bu arada İbni Sina kan alınacak kişilerin yaşlarının 14-70 arasında olmasını gerekli görür. Çok zayıf olanlardan, benzi sararmış olanlardan ve tok karna kan vermek isteyenlerden kan alınmaması gerektiğini bildirir.

İbni Sina tümörlere de dikkati çekti. Dikkatli bir hekimin organ büyüklüklerini tanınması ve bunları urlardan ayırd etmesi gerektiğini belirtir.

Yine aynı hekim *Kanun*'da bazı urlardan söz etti. Katı ve sert urlar olduğu yerin sinirsel iletimini bloke ettiklerinden ağrı yapmazlar. Yine buldukları bölgeden derinlere doğru yayılma gösterirler. Seraten, kanserler başlangıç yerlerinden giderek büyüme gösterirler ve derin dokulara ve etrafa kök salarlar. Ağrı yapması bir özelliğini teşkil eder. Ukdeler, Hinazir adını verdiği bir tür bu guruptandır. Uzun sathına yapışır ve derin dokulara nüfuz etmez.

İbni Sina ayrıca sınırlarda kendini gösteren bir urdan söz eder. Balgamî urlar ise nezle ile gelirler. Sınırları takip ederek etrafa yayılırlar.

Bu arada beyinde ur olabileceğine dair ilk bilgileri verdi.

İç organlarda görülen kanserlerin gizli seyrettiklerini ve bunlara mümkün olduğu kadar müdahale olunmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu tümörlere müdahale edildiğinde hastanın hayat süresinin kısaldığını, kendi haline bırakılırsa ölümün geciktiğini veya hastalık halinin uzadığını bildirmektedir.

İbni Sina, yüzeysel kanserlerde erken ve tümör ufak iken müdahale edilmesi gerektiğini vurgular. Yine bu tür kanserlere müdahale edildiğinde mümkün olduğu kadar bütün uzantılarının da temizlenmesi gerektiğine işaret eder.

Bu arada bu ünlü hekim çocukluk çağı enfeksiyon hastalıklarından olan stomatitis, otitis media, menenjitis, konjonktivitis, nezle, boğaz iltihapları, barsak parazitleri vb.yi inceledi.

Nitekim İbni Sina, menenjit hakkında kitabında şunları belirtir:

"Beyin zarlarının bir iltihabıdır. Hastalık baş ağrısı ve kasılmalarla belli olur. Menenjitlerde olan hastalık sonucu ajitasyon ortaya çıkar. Daha

sonra şiddetli sancılar görülür. Hastalığın ilerlediği devrede şifa beklemek boşunadır. Hastalığın sonlarına doğru hasta sessizdir ve ne olduğunun farkına varmaz. Solunum sıklaşır ve düzeni bozulur. Zamanla aydınlığa tahammülü de azalır. Hastalığın sonuna doğru kişinin konuşma yeteneği de kaybolur. Umumi bir hissizlik baş gösterir.”²²

İbni Sina'ya göre, ilkbaharda güneyden esen rüzgarlar çiçek ve kızamık gibi bazı salgın hastalıkları getirirler. Hastalık evvela çocukları, ikinci derecede gençleri ve daha sonra da erişkinleri yakalar. Hararet ve nemi fazla olan şehirlerde rutubetli bünyeliler, kuru bünyelilere göre hastalığa fazla yakalanırlar. Çiçek ilkbaharda, sonbahardan fazla görülür. Çiçek yalnızca ciltte değil, vücudun bazı azalarında da görülebilir ve çiçekten sonra felçler olabilir. Çiçekte kaşıntılı noktalar çıkar ve zamanla bunların içi irinle dolar. Sonunda bunlar kurur ve düşerler.

Yazar, lepranın ilk devresine ait belirtileri de iyi tanımlar. Yine bu hastalığın kalabalık yerlerde ve hastalarla yakın teması olan kişilerde arttığını belirtir. Ayrıca bu ünlü hekime göre bu hastalık çok zararlıdır. Büyük sıcaklık ve yakıcılık, solunum sayısında artma, şiddetli susama hissi, kusma, dil kuruluğu, iştahsızlık, dalak büyüklüğü, şiddetli iç sıkıntısı, kuru öksürük, baygınlık, akıl bozukluğu, bedenin gevşemesi, vücutta sivilcelerin çıkması, sulu ve siyah idrar, siyah ve safralı kusma ile hastalıktaki klinik tablo ortaya çıkar ve hastada baygınlık, etrafın ve ekstremitelerin soğuması, letarji ve spazm görülür. Sonunda hastada sepsis ve kalp yetmezliği ile ölüm olur. Bu arada vebanın ortaya çıkmasında, rüzgarları, havanın bir günde değişiklikler göstermesini ve sıcakları neden olarak gösterir. Taşıyıcı farelerin gemilerde ve yolcular arasında dolaştığını, fareyi tutmak isteyenlere, yanından geçenlere fare piresinin atladığını ve veba epidemisinin de başladığını belirtir.

Lepra, uyuz, çiçek, veba ve iltihaplı yaraların bulaşıcı olduğunu ve özellikle kalabalık toplumlarda ve hastalarla yakın temasta olanlarda, hastalığın fazla görüldüğünü yazar.

İbni Sina ayrıca göz hastalıkları ve tedavilerinden de kitabında söz eder. Remit denilen ve gözün çapaklanması gösteren göz hastalığından bahsetmektedir. Bu hastalığın bulaşıcı olduğunu bildirmektedir. Ayrıca trahom tanısını da belirtir.

Kuduz hastalığını da tanımlayan bu ünlü hekim, bu hastalığın, köpeklerle geçtiğinden söz eder.

Yine *İbni Sina*, enfeksiyonlarda görülen ırlara sıcak ırlar demektedir ve hastalığın gelişmesini şöylece sıralamaktadır. Yazara göre, ilk devrede şişliğin gelişeceği yerde sıvı toplanır ve şişlik ortaya çıkar. Daha sonra şişlik giderek artar. Bu dönem şişliğin terminal dönemidir. Ur içindeki birikim pişer. Daha sonra ur küçülür ve irin haline gelip delinebilir. Aksi olarak sertleşir ve orada kalabilir.

Bu arada bu ünlü hekim Antraksa İran ateşi adını verir. Yine dizanterinin bazı sularla geçtiğini bildirir.

²² M. Yücesoy, "İbni Sina'nın Cerrahisi ve Günümüz Cerrahi Anlayışında Yeri", *İbni Sina Kongre Kitabı*, Kayseri 1984, s. 149-155.

İbni Sina'nın akciğer hastalıkları hakkındaki bilgileri çok genişir ve *Kanun*'ün 3. kitabında bu bölüme geniş yer verildi. Verem hastalığının birkaç maraz ile meydana geldiğini belirtir. Nabız değişiklikleri ile akciğer tüberkülozu tanısına gidilebileceğini ifade eder. Akciğerdeki enfeksiyon ve yaralarda yüzde kızarma olduğunu ifade eder. *Kanun*'da kulak arkasında, koltuk altında ve oyluklarda olan tüberkülozdan da bahsedilir.

Veremin mevsimlerle ilgisinden de söz edilmektedir. İlkbaharda veremli-lerin hastalığı artar demektedir. Yine aynı hastalığın sonbaharda da artma gösterdiğini belirtir.

Akciğerin diğer iki hastalığı olan pnömoni ve plöreziye de işaretler vardır. Bu hastalıkların kış mevsiminde ve üst solunum yolları hastalıkları ve nezleden sonra ortaya çıktığını bildirir.

Bu arada İbni Sina barsak parazitlerinin bebeklerde ve çocuklarda fazla olduğunu, bebeklerde oksiyürün bulunduğunu ve bunun makat çevresinde görüldüğünü bildirmektedir.

İbni Sina bazı hastalıkların fetusa geçebileceğine ait bilgiler vermektedir. Hastalıkların plasentaya geçtiğini ve bu yolla da cenine intikal ettiğini söylemektedir.

İbni Sina'nın sıtmanın sazlık ve bataklık yerlerde görüldüğüne değinir.²³

Bu arada İbni Sina hastanın şikayetini dinledikten sonra ona bazı sorular sorar. Bu sorgu sırasında şikayetin hikayesi öğrenilmekte ve eğer ağrı varsa bu ağrının yeri, zamanı, özelliği incelenir. Hastanın kişisel hikayesi de bu sırada öğrenilmekte, mesleğinin ne olduğu, ne tür yemekler yediği, ne tür şuruplar içtiği, spor yapıp yapmadığı sorulmaktadır. Yani dikkatli bir anamnez yapılır.

Bu sorgular bugünkü hasta sorgusuna çok benzemektedir. Ayrıca bu sorgulardan İbni Sina'nın hastayı bedensel ve ruhsal olarak bir bütün olarak gördüğü ortaya çıkar.

Bu arada İbni Sina ağrıların nedenleri üzerinde de durur. Bu ünlü hekime göre, ağrı nedenleri arasında, uzvun soğukluğunun fazla olduğu durumlar (donmalar, dolaşım bozuklukları gibi) sinir üzerine üzerine bası, damarlar dolmuş bulunursa gibi durumlar vardır. Yazara göre ağrı çeşitleri arasında, kazıyan ağrı, sertlik hissi veren ağrı, yırtıcı ağrı, gerginlik hissi veren ağrı, sıkı ağrı, büzücü ağrı, delici ağrı, çuvaldız batırıcı ağrı, kırıcı ağrı, yumuşak ağrı, uyuşturucu ağrı, zonklayıcı ağrı, ağırlık hissi veren ağrı, yoran ağrı ve yakıcı ağrı bulunur.

Bu arada *İbni Sina*, hastalıkların bir kısmının dışardan görülebilen belirtiler verdiğini, bir kısmının hasta tarafından fark edilen belirti ve bulgular verdiğini, bir kısmının da hasta tarafından fark edilmediğini belirttikten sonra içerdeki uzuvların hastalığını anlamak için bazı durumlara dikkat edilmesini belirtir. Bunlar arasında uzuvların faaliyetlerine göre bozukluğuna dikkat etmek, çıkan maddeleri muayene etmek (kusmak, balgam, idrar, dışkı) ağrılara dikkat etmek, verem ve urlara dikkat etmek, hastanın duruş biçimine dikkat etmek gibi durumlar bulunur.

²³ A.H. Köker, "İbni Sina ve Halk Sağlığı", *İbni Sina Kongre Kitabı*, Kayseri 1984, s. 70-74.

İbni Sina, hastayı sistemli bir şekilde tepeden turnağa muayene ederdi. Bu muayenede deri rengine, hastanın duruşuna, ateşe, nabıza, solunum biçimine dikkatli bir şekilde bakılmakta, karın incelenmekte idi. İdrar incelemeye tabi tutulmadan önce dikkatli bir şekilde toplanmakta ve bu arada hastanın idrara renk veren gıdalar almamış olmasına, derisini boyamamış olmasına, yorgun olmamasına, idrarın güneşte ve soğukta bekletilmemesine ve taze idrarın muayene edilmesine dikkat edilmekte idi.

Alınan idrar örneği dikkatli bir şekilde rengine, kıvamına, miktarına, kokusuna, köpüğünün cinsine, tortusuna ve muhtemelen tadına göre incelenip değerlendirilmektedir. *İbni Sina*'ya göre eğer idrar rengi siyah yeşil ise bu safradandır. Eğer idrar kan rengi ise bu kanın idrara olduğu gibi geçtiğini gösterir. Eğer beyazlık olan idrarda tortu olur ve üst kısmı berrak kalırsa bu mesanede açılmış yara anlamına gelir. Karaciğer ve böbrek hastalıklarının tanısında idrar muayenesine büyük önem verilmekte, idrar ve büyük abdest normal ise karaciğerinde normal olduğu söylenmektedir.

Bu arada yanılmayı önlemek için *İbni Sina* normal idrar ile sulandırılmış idrarın farkını, insan idrarı ile deve, katır, koyun ve geyik idrarının farkını bildirmektedir. *İbni Sina* sulandırılmış idrarın yakından bakılınca yoğun, uzaktan bakılınca berrak görüldüğünü bildirmektedir. Deve idrarının erimiş yağ gibi bulanık ve koyu olduğunu, katır idrarının ve eşek idrarının üstünün berrak altının bulanık olduğunu, koyun idrarının insaninkine benzer şekilde beyaz sarı olduğunu, ancak kıvamının daha fazla olduğunu, geyik idrarının beyaz sarı, ancak kıvamsız ve tortusuz olduğunu bildirmektedir.

Yine muayene edilecek idrar sabah kalkınca alınan idrar olmalıdır. Hasta son 12 saat içinde idrara renk verecek şeyler yememelidir. Hasta kına gibi maddelerle derisini boyamış olmamalıdır. Aşırı yorucu hareketler yapmamış olmalıdır. Alınan idrara bir saat geçmeden bakılmalıdır. Bütün idrar temiz ve geniş bir cam kaptaki bakılmalıdır. İdrara bir şey karıştırılmamalıdır. İdrar soğukta ve güneşte bırakılmamalıdır.

İbni Sina, hastayı değerlendirirken balgamın rengine, kıvamına, kokusuna, kusmuşsa rengine, içinde kan olup olmadığına dikkat etmektedir. Bunun dışınsında hastanın gaitasının adet, kıvam, renk ve koku yönünden incelenmesi önerilir.

İbni Sina ayrıca cerrahi uygulama için anatominin iyi bilinmesini önerir. Periferik damarların anatomisini en ince ayrıntılarına kadar tanımladı. Kan alınabilecek 43 damar bildirmektedir. Karın adalelerinin 8, göz adalelerinin 6 olduğunu belirtir ve görevlerini doğru olarak yazar.

Cerrahi hastalık olarak kanalların taş, ur, şişlik, kesifleşen salgılar, organların prolapsusu sonucu tıkanabileceğini bildirmektedir. Yaraların oluş nedenlerini sıralayarak bazı sonuçlara varır.

Ameliyat hazırlığı olarak aç karnına olunmasını ve temizliği şart koşar. Ayrıca ucu kırık, paslı neşterin kullanılmasının tehlikesini bildirir. Yaralara kaynamış suya veya gül suyuna batırılmış bez konulmasını yazar.

Cerrahi teknik konusunda *İbni Sina* bazı önemli teknik bilgiler de verir. Yaza göre neşterin baş ve orta parmak ile tutulması, neşterin bir yere iki defa

vurulmaması, kesinin cilt çizgilerine paralel yapılması, yara üzerine konacak bezlerin fındık tampon olması, yaraların çok sıkı sarılmaması gerekir. Uzun kemiklerin kırıklarının tedavisi konusunda bazı kurallar verir.

İbni Sina bu arada bazı droglara da *Kanun*'da yer verir. Yazar, kitabının hemen hemen birçok kısmında opiumdan söz etmiş ve onu çeşitli hastalıklara da kullanmıştır. Yazar göz nezlesi için kaynatılmış haşhaş suyundan göze damlatmaktadır. Bundan başka göz ağrılarında bir miktar ayı yağı ile yumurta sarısı, bir miktar afyonla karıştırılmakta ve pomat şeklinde göze sürülmektedir. Yine İbni Sina opiumu göz kanserinde ilaç olarak kullanmıştır.

Ünlü hekim kulak ağrısında opiumdan çeşitli şekillerde faydalanmıştır. Bununla ilgili olarak yazar: "*Bir miktar afyon, hatun sütüyle karıştırılıp kulağa damlatılır.*" diyerek droğun ağrı giderici özelliğine eğilmiştir. Yine kulak ağrısını tedavi için bir miktar afyon dövülür ve bir miktar şarapla karıştırılarak kurs (tablet) şeklinde hastaya verilir. Bundan başka İbni Sina, kulak yaralarında da opium kullanmıştır. Nitekim yazar bunun için "*20 adet kabuğu çıkarılmış badem, 1,5 ar dirhem afyon ve kendir, 6 dirhem zağferan (safran) sirke ile dövülür, kurutulur ve icabında gül suyu ile ıslatıp damla damla isti'mâl olunur - kullanılır.*" demektedir.

Bundan başka İbni Sina opiumu burun hastalıklarında da kullanmıştır. Nitekim: "*2 cüz afyon, 1 cüz sirke cem' olunup -bir araya toplanıp- andan fitile ittihâz olunur.*" diyerek opiumun bazı burun hastalıklarında fitil şeklinde uygulanabileceğini belirtmiştir.

Yine aynı yazar bu droğu diş hastalıklarında da kullanmıştır. Bunun için İbni Sina bu ünlü kitabında: "*Akırharka, afyon ve kına eşit olarak diş ağrısında dişe sürülür.*" demektedir.

Bundan başka bu kitapta ishale karşı afyon ve haşhaş kursları (tabletlere) kullanılabileceği yazılıdır. Yine bu rahatsızlığın tedavisinde haşhaşın sütle karıştırılmış şekli kullanılmaktadır. Ayrıca İbni Sina yara tedavisinde de bir cins siyah haşhaştan yararlanmakta ve bunun içinde siyah haşhaş yaprakları kullanılmaktadır.

Bundan başka İbni Sina afyon zehirlenmesine de *Kanun*'da uzun uzun değinmiştir. Nitekim yazar: "*Afyon şürbeden -içen- kimsenin bedeninden afyon kokusu çıkar ve ona göz karanlığı, ahlâkına ve nefesine darlık ve yüzüne sarılık gelir. Ve kezâlik dil tutulması ve göz bozukluğu olur. Ba'de soğuk ter dökmeler ve ölüm olur.*" diyerek afyon zehirlenmesinin organizmada yaptığı semptomlara değinmektedir. Bu kitapta ayrıca zehirlenmeye karşı alınacak önlemler de vardır.

Yazar: "*Afyon şürbedene -içene- sirkencübîn- Ada soğanı Oxymeli (Sirkeli ada soğanı preparatı)-, bal suyu, şarap içirilir. Sıcak şeyler giydirilir.*" diyerek alınacak önlemlerden de söz etmiştir.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, İbni Sina, afyonu çeşitli preparatlar şeklinde çok çeşitli hastalıklarda kullanmıştır.

Ayrıca İbni Sina sarımsağı da tedavide kullandı. Yazar, *Kanun* adlı eserinde, besin maddeleri hakkında şunları yazar:

“Bütün besin maddeleri kendi doğal sonuçları olarak ısı meydana getirir, çünkü onların kana dönüşmesi vücuttaki ısının (enerjinin) doğal olarak artmasına neden olur. Böylece, sindirimden sonra, hatta soğuk olan salata ve bal kabağı bile vücutta ısı meydana getirir. Ancak bu sıcaklık, hatta, sindirimden ve değişmeden önce bile, drogların meydana getirdiği ısı ile aynı değildir. Vücut, tıbbi besin maddelerini değişikliğe uğrattırken aynı zamanda, onların niteliklerini de değiştirir. Bu niteliksel değişme, ancak onların düzenli sindiriminden önce meydana gelir. Bu nedenle bazı tıbbi besin maddeleri sıcaktır ve vücutta derhal sıcaklık meydana getirir, örneğin sarımsak gibi...”²⁴

diye yazmaktadır.

Yazar, sarımsağın, çocukların sindirim zayıflığında kullanıldığını belirtmektedir. Bunun için ayva suyu ile birlikte karıştırılmış sarımsak dişi ağız yolu ile çocuklara verilir. Yine süt ile fazla beslenmeden dolayı kusma olursa 4 adet ezilmiş sarımsak dişi ağız yolu ile kullanılır. Yine aşırı derecede soğukta ve karlı havada seyahat eden insanı sarımsakla tedavi etmek uygundur, çünkü drog ısı verir. Ayrıca soğan ve sarımsak, ağır bulanık su içmiş kimseye antidot olarak verilir.

Yine *İbn-i Sina* (980-1037) da *Kanun* adlı kitabında, alkol alan kişilerin rahatsızlıklarına karşı bazı önlemler düşündü. İbni Sina'ya göre alkol alan kişilerin midesinde üşüme olursa zencefil, karanfil ve portakal kabuğu tatlı olarak yenebilir. Aynı yazar, yaşlı kişilere saklanmış zencefil ve diğer sıcak reçeller verilebileceğini belirtti. Bu tip besinler sindirime yararlıdır. Ancak bunların vücutu ısıtacak miktarda yenmeleri gerekir.

İbni Sina, gut hastalığı hakkında *Kanun* adlı kitabında, bazı bilgiler verir. Yazara göre gut durum hastalıklarına girer. Durum iki yönden değişikliğe uğrar. Değişiklik bir organın durumunda olabilir ya da değişiklik bir başka organın durumuna bağlı olarak meydana gelebilir.

Doğal durumun değişmeleri dört grupta toplanabilir: a. Çıkıklar; b. Fıtık gibi bir kısmın yer değiştirmesi; c. Organların doğal durumlarından istemsiz ve anormal hareketlere doğru (gösterdiği değişmeler); örneğin titreme hastalığındaki gibi. d. Eklemlerin sertleştiği, hareketsiz duruma geldiği yerdeki gut hastalarındaki gibi normal hareket eksikliği.

Ayrıca yazar güney rüzgarlarının acı çiğdem kullanıldığı guta neden olduğunu belirtir. Güney rüzgarları, vücutu gevşetir, delikleri açar, sıvıları heyecanlandırır ve onları idare edip, yönlendirir. Onlar, zihnin durgunluğunu, yaralardaki bozukluğu tahrip eder ve böylece ülser, gut, baş ağrısı, sıskalık, uyuz vb. meydana getirir. Onlar, aynı zamanda bozan, çürüten ateşlere de neden olurlar, ama boğaz ağrısına neden olmazlar.

Yine yazara göre gut, açıcı çiğdem tohumuyla tedavi edildiği gibi ilaçla banyolarda kullanılır. İlaçlı banyolar suyun tipine göre sınıflandırılır ve böylece azotlu, kükürtlü, deniz suyu ile alkalimli veya tuzlu olabilir. Böyle banyolar,

²⁴ A.H. Köker, Not: 23'de, a.g.e, s. 81.

yapay, doğal ya da şap, defne veya stavesacre'in suda kaynatılmasıyla elde edilen sularla yapılan banyolardır. Bu tip banyoların hepsi sıvıdır ve çözücü etkileri vardır ve ödem ve dropsi gibi şikayetlerde yararlıdır. Onlar yaraların akıntısının azalmasında yardımcı olurlar; bağırsak kurdundan rahatsız olana da yardımcı olurlar. Bakır, demir veya tuz taşıyan banyolar, soğukta ve romatizma, gut, paraliz, astım ve böbrek hastalıkları gibi nemli hastalıklarda yararlıdırlar. Bu banyolar kırık kemiklerin kaynamasının güçlenmesinde ve çıban ve kabarcıkların tedavisinde de kullanılırlar.

Yine aynı hastalık için yağ banyosu da kullanılır. Zeytinyağı ile banyo, yorğun insanların kendilerini yenilemelerini sağlar. O, kronik ve soğuk ateşlerde yararlıdır ve genel vücut ağrılarına ve eklem ağrılarına iyi gelir. Yağ banyoları spazm durumlarında, dimdik kalmada ve idrar tutulmasında da yararlıdır. Zeytinyağı, banyo odasının dışında bir yerde ısıtılmalıdır. Yağ içinde kaynatılmış tilki ya da timsah, gut ve arthralgia (eklem romatizması) tedavisinde daha etkilidir.

Yine İbni Sinâ ağır besinlerin sindirim bozukluğu yapacağını bildirir. Özellikle de sağlıklı olmayan besinin alınmasından sonra, midedeki besinin bozulması kadar rahatsız verici hiçbir şey yoktur. Böylece, ağır besin maddeleri yendikten sonra meydana gelen hazımsızlık, romatizma, böbreklerde ağrı, nefes darlığı, astım, gut, karaciğer sertleşmesi, dalağın sertleşmesi ve sevda (kara safra) ve balgamın oluşturduğu hastalıklara sürükler. Hafif besin maddesi almadan kaynaklanan hazımsızlık, şiddetli hummalar ve ciddi sıcak iltihaplar meydana getirir.

Sonuç

Görüldüğü gibi ünlü Türk hekimi İbni Sina, Türk tıp tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu ünlü hekim çok sayıda kitabı ile de ünlüdür. Bunlardan Kanun en önemlisidir. İbni Sina felsefe alanında da dünyaya kendini tanıtmış ve bugüne kadar Batı dünyasında hem tıp, hem de felsefe alanında çok yararlanan bir bilim insanı olmuştur.

Kaynaklar

BAYLAV, N.: *Eczacılık Tarihi*, Yörük Matbaası, İstanbul 1968.

BROWNE, E.G.: *La Médecine Arabe, Librairie Coloniale et Orientaliste Larose*, Paris 1933.

BUCK, A.: *The Growth Of Medicine From The Earliest Times To 1800*, Yale University Press, New Haven 1917.

DAVİDSON, G.R.: *Medicine Through The Ages*, Roy Publishers Inc, New York 1968. Ayşegül Demirhan Erdemir

ERDEMİR, Ayşegül Demirhan - ŞEHİSUVAROĞLU, Bedii Nuri - CANTAY, Gönül Güreşsever: *Türk Tıp Tarihi (Turkish Medical History)*, Taş Tıp Kitabevi, Bursa 1984.

_____ : *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi (Medical Deontology and General Medical History)*, Nobel Tıp Kitabevi, Bursa 1996.

_____ : *Lectures On Medical History And Medical Ethics*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 1994.

_____ : *Tıp Tarihi ve Deontoloji Dersleri (Lectures On Medical History and Deontology)*, Uludağ Üniversitesi Matbaası, Bursa 1994.

ERGİN, Osman: *İbni Sina Bibliyografyası, Büyük Türk Filozofu ve Tıp Üstadı İbni Sina, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler*, İstanbul 1937.

Hakim Hafız Mohammed Said: *Pharmacy Through The Ages*, Karachi 1956.

HAKEEM, A.: *A Survey Of Drugs*, 1957.

HAMARNEH, S.: *Pharmacy In Medieval Islam And The History Of Drug Addiction*, *Med History*, 16 (3), 1973.

KAHYA, Esin - ERDEMİR, Ayşegül Demirhan: *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara 2000.

KÖKER, A.H.: "İbni Sina ve Halk Sağlığı", *İbni Sina Kongre Kitabı*, Kayseri 1984.

LEVEY, M.: *Early Arabic Pharmacology*, E.J. Brill, Belgium 1973.

PRIORESCHİ, Pilinio: *A History of Medicine, Byzantine and Islamic Medicine*, Vol. 6, Horat us Press, Omaha 2001.

ŞEHİSUVAROĞLU, Bedii Nuri - ERDEMİR, Ayşegül Demirhan - CANTAY, Gönül Güreşsever: *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984.

YARAR, N.R.: *İbn Sina'nın Tıp Müfredatına Bir Bakış, Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikleri*, Türk Tarih Kurumu, Yayın No: 8.1., İstanbul 1937.

YÜCESOY, M.: "İbni Sina'nın Cerrahisi ve Günümüz Cerrahi Anlayışında Yeri", *İbni Sina Kongre Kitabı*, Kayseri 1984.

İbni Sina (980 - 1037)